Г.М. Шовкопляс

м.Київ, Національний музей історії України

Мистецькі твори у зібранні В.В. Хвойка

Рис.1

8 лютого 2000 р. виповнилось 150 років від дня народження одного з найвидатніших представників дореволюційної археології в нашій країні – Вікентія В'ячеславовича Хвойка (рис.1). З його ім'ям пов'язані відкриття або значні наукові досягнення в галузі археологічної науки в усіх її історичних періодах. Достатньо назвати відкриття ним пам'яток трипільської, зарубинецької та черняхівської культур, які під цією назвою міцно ввійшли в науку не лише в нашій країні, а й далеко за її межами.

В.В. Хвойка був одним із засновників Київського художньо-промислового і наукового музею (тепер Національний музей історії України та його філіал – Музей історичних коштовностей), в якому він з 1897 р. і до кінця життя працював завідувачем тоді основного археологічного відділу. Він започаткував інвентарну книгу надбань музею. Його останній запис зроблено 6 червня 1914 р. Серед них записано біля 40 тисяч одиниць збереження, які Хвойка придбав особисто під час розкопок. Деякі з них купили меценати (Б.І. Ханенко, Терещенки) і подарували музею. Ці інвентарні книги й сьогодні добре знані серед археологів не лише України, а й далеко поза її межами.

Вікентій В'ячеславович успішно здійснював різнобічну музейну діяльність – побудову експозиції, проведення екскурсій, збирання експонатів, тощо.

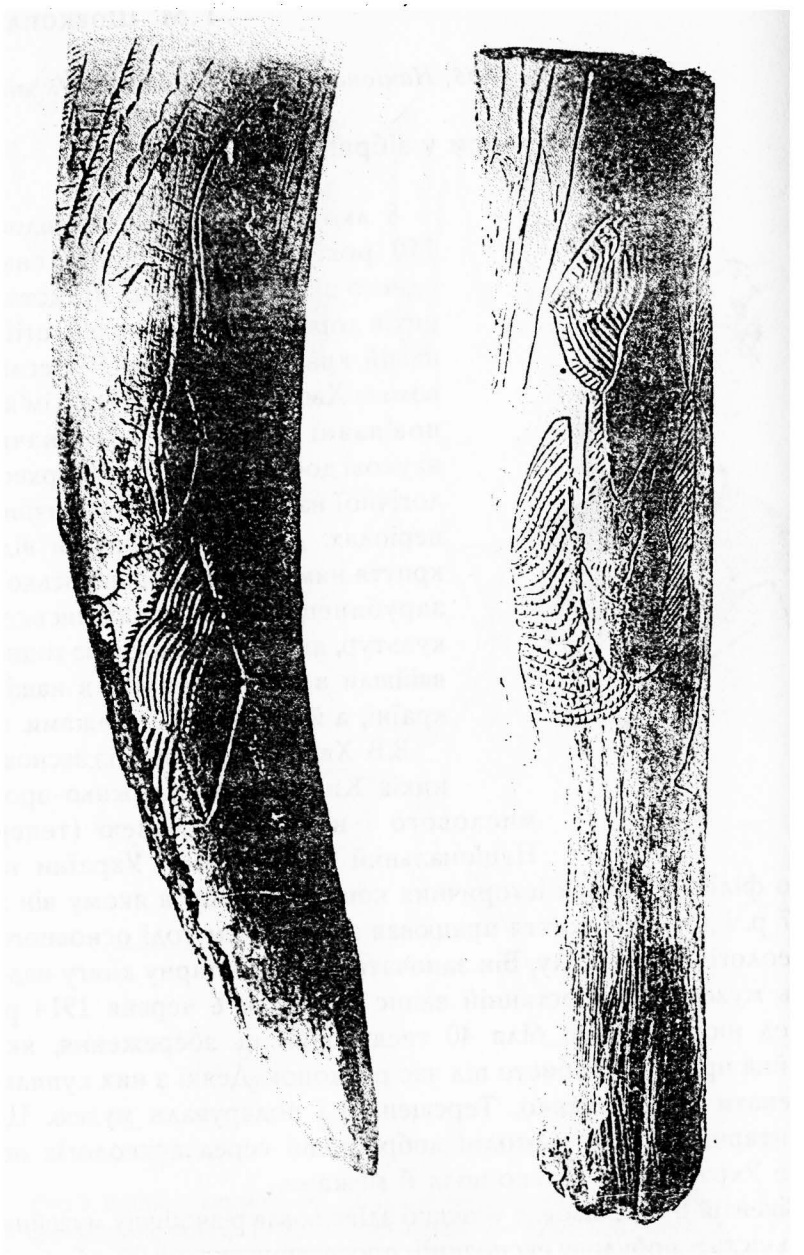

Рис.2

На протязі всього життя вчений провадив численні археологічні дослідження різночасових археологічних пам'яток.

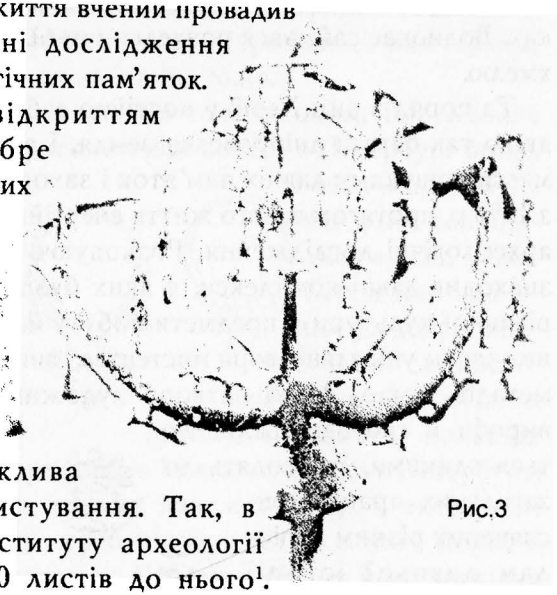

Рис.3

Завдяки своїм відкриттям В.В.Хвойка був добре знаний серед визначних учених–сучасників України, Росії, далекого зарубіжжя, з якими завжди підтримував творчі зв'язки та радився. В наукових архівах зберігається ця важлива спадщина – його листування. Так, в Науковому архіві Інституту археології НАН України є 1230 листів до нього[1]. Археолога просять прислати свої видання, висловлюють свої думки про відкриті ним пам'ятки, просять передати деякі експонати до музеїв. Серед вчених можна назвати А. Спіцина, Д. Айналова, Н. Кондакова, Л. Уварову, М. Макаренка, В. Ляскоронського, І. Лінниченка, В. Шугаєвського, Є. Штерна, К. Гадачека, В. Городцова, чеських вчених – Л. Нідерле, А. Піча, німецьких – П. Рейнеке і С.Шредера, з Флоренції – проф. Мілана, з Англії – Е. Міниса та інші[2].

Вікентій (Вікенс, Чеслав) народився 8 лютого (за старим стилем) 1850 р. в с.Семіні в Північній Чехії, про що свідчать документи, які зберігаються на батьківщині[3]. Після Білогорської битви 1620 р. їх маєтність була зруйнована, спалені родові документи, і вони стали звичайними поселянами. Початкову освіту Вікентій одержав у комерційному училищі в Хурдимі, після закінчення у 1864 р. переїхав до Праги. Завершивши там навчання, в 1877 р. Вікентій В'ячеславович переїздить до Києва, де й прожив все своє життя.

Вже в Празі він захоплювався вивченням старожитностей. В Києві спочатку вчителював, деякий час займався землеробством, культивуючи чеське просо "росичку", поширював його насіння

в різних районах України, одержував похвальні листи на виставках. Водночас займався розведенням більш раціональних сортів хмелю.

Та поряд з цим Хвойку постійно вабила київська старовина, якою так багата дніпровська земля. І він весь вільний час займався пошуками давніх пам'яток і захоплювався археологією, а з 1893 р. протягом всього життя енергійно й успішно здійснював археологічні дослідження. Розкопуючи численні пам'ятки, він знаходив давні комплекси, в яких було багато пам'яток матеріальної культури – предмети побуту й знаряддя праці, а серед них часом унікальні твори мистецтва, виготовлені з дорогоцінних металів, тощо. Деякі витвори художнього ремесла, ювелірні вироби й сьогодні залишаються єдиними, їх вводять до загальних праць, присвячених різним періодам давньої історії України. Зупинимось лише на деяких з них.

Рис.4.1

Перш за все варто згадати, що В.В. Хвойка в 1893 р. відкрив і здійснив розкопки першої пізньопалеолітичної стоянки в Києві – Кирилівської. Світовий розголос серед археологів одержала знахідка твору найдавнішого мистецтва – уламок ікла мамута з різьбленим малюнком, виконаним первісною людиною (рис.2). По-різному інтерпретуючи зміст цього графічного малюнка, до знахідки звертаються й сьогодні[4].

Про високу художню майстерність розпису на кераміці свідчать численні вироби давніх землеробів – трипільців, що

знаходились в зібранні археолога. В самому Трипіллі В.В.Хвойка виявив поховання скіфського часу з бронзовим люстерком, електровими застібками, шпильками, тощо.

Ще у 1896 р., згідно з існуючим тоді законом, В.В. Хвойка здав до Імператорської археологічної комісії в Петербург понад 3 тисячі предметів, які вона розподілила в різні музеї. Серед них знаходилось добре відоме нам сьогодні скіфське навершя Папая (рис.3). На щастя, колекція була передана до Києва, на Папая в Петербурзі не звернули уваги, і він зайняв належне місце в експозиції Київського музею, навіть перебував на вистаці в Нью-Йорку й зараз "переїхав" на виставку до Канади. Місцем його знахідки вважали Лису Гору під Дніпропетровськом. З таким паспортом його друкували у багатьох виданнях.

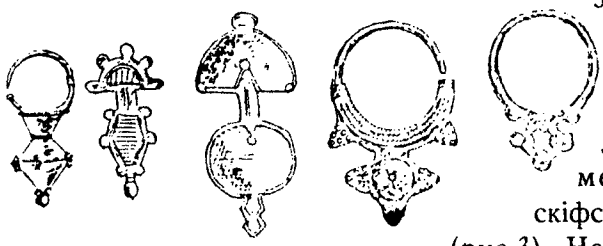

Рис.4.2

Вивчаючи скіфські навершя, Ю.В. Болтрик звернув увагу на те, що Лисої Гори під Дніпропетровськом нема*. В нашому музеї зберігається копія листа В.В. Хвойки (оригінал знаходиться в Науковому архіві ІІМК в Петербурзі)[5] про те, що "Папай найден в Екатеринославской губ. и уезде, село Лысая Гора". І дійсно, таке село існувало в Запорізькій області. Сьогодні воно перейменоване в с.Лисогірка Запорізького району Біленьківської сільської ради Запорізької обл. Вперше зображення Папая вміщене в альбомі Б.І. Ханенка[6].

Деякі ювелірні вироби розгубились під час другої світової війни. Так, у відомому зарубинецькому могильнику, розкопаному В.В. Хвойкою, було знайдено бронзові фібули, а в черняхівському – бронзові та срібні фібули, пряжки, монету, тощо. Перед війною зав. відділом музею С.В. Коршенко вивчив метаріали обох цих могильників, підготував ілюстрації всіх знайдених речей[7]. В повоєнні роки їх видання здійснив В.П. Петров, якому ми завдячуємо знайомству з цими пам'ятками.[8]

В 1899 р. В.В. Хвойка на запрошення Б.І. Ханенка провадив розкопки у його маєтності на відомому тепер Пастирському

городищі, зараз Смілянського району Черкаської області. Дослідник вперше виявив там наявність пам'яток двох хронологічних епох – скіфського часу та східних слов'ян. Серед знахідок скіфського часу є унікальні ювелірні срібні та золоті прикраси (рис.4,1) і предмети кінської вузди, навершя, бронзовий шолом та ін. Деякі з них увійшли до узагальнюючих праць, перш за все "Археології України", до їх вивчення дослідники звертаються й сьогодні.

Серед ювелірних виробів 6-7 ст. широко відомі срібні прикраси – фібули, браслети, сережки, тощо. Крім прикрас 6-7 ст. н.е. (рис.4,2) В.В. Хвойка знайшов також залізні інструменти, які, можливо, походять з тієї ж ювелірної майстерні, яку пізніш розкопував там М.Ю. Брайчевський[9]. Сьогодні матеріали Пастирського городища досить добре вивчені завдяки багаторічним розкопкам, які провадить там О.М. Приходнюк[10].

В 1902 р. В.В.Хвойка разом з С.А. Мазаракі здійснювали розкопки добре знаного тепер могильника в с.Броварки Гадяцького району Полтавської обл.[11]. Дослідження дали наздвичайно плідні результати. Виявлено два жіночих поховання. В одному зберігся головний убір з срібної пов'язки, підвісок, своєрідних, характерних для сіверян спіралеподібних скроневих кілець, браслети та намиста. Реконструкція їх подана у М.С.Грушевського (рис.5)[12].

Рис.5

Ці речі придбав О.М.Терещенко і подарував їх музею. На одержані кошти дослідники змогли продовжити розкопки.

С.А. Мазаракі зробив дві вирізки з цих поховань, які експонувались у музеї, поки, на жаль, не були розпотрошені нашими сучасниками.

Ще у 1894 р. В.В. Хвойка досліджував Флорівську Гору (вона ж Хоревиця, Киселівка). Там вперше не тільки для Києва, а й взагалі для давньоруських міст він засвідчив один з центрів

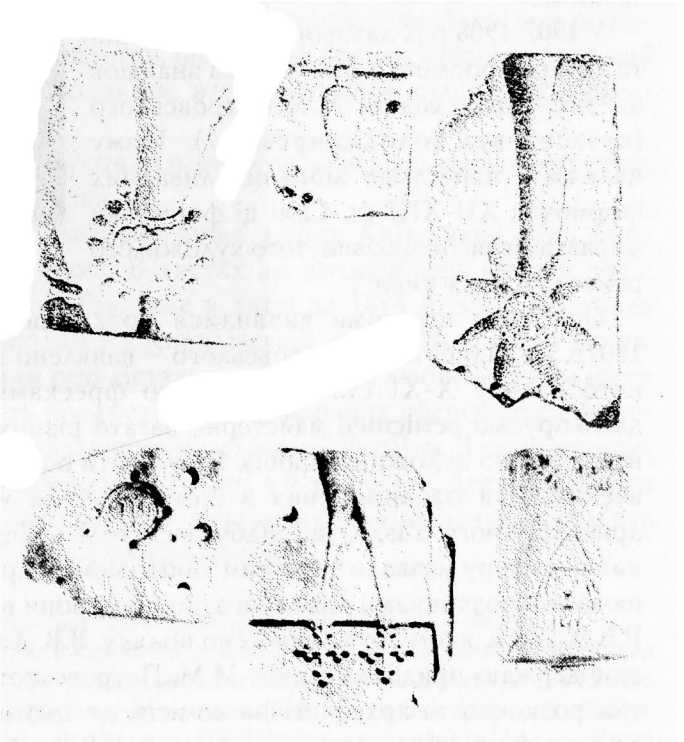

Рис.6

ювелірного ремесла, підтвердженням чого були виявлені перші три кам'яні ливарні формочки для виготовлення колтів. Вони відразу привернули увагу мистецтвознавців, перш за все Н.П.Кондакова (рис.6,1-3)[13], а потім і інших. Їх друкували у всіх відповідних виданнях. Та до Києва вони не потрапили: за розпорядженням Імператорської археологічної комісії їх було передано до Державного Ермітажу. Пізніше на Флорівській горі були знайдені й інші формочки. На одній з них вирізаний натільний хрест, на другій – князівський знак, на третій – голова

бородатого чоловіка (рис.6,*4-6*). На жаль, вони були передані до Російського музею у Петрограді. Сьогодні там знаходиться 18 ливарних формочок з Флорівської гори. Наші звертання до музею з проханням повернути їх нам виявилися безрезультатними.

У 1907-1908 р.р. давньоруські майстерні та ливарні формочки В.В. Хвойка знайшов на так званій садибі М.М.Петровського (сучасна вул.Володимирська,2). Йому належить найбільше зібрання ливарних формочок XII-XIII ст. Самі ці формочки є зразками високорозвинутого художнього ремесла давніх киян[14].

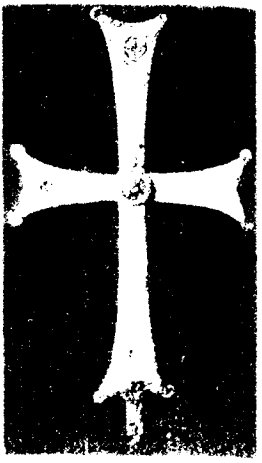

Рис.7

Особливо цікавими виявилися розкопки В.В. Хвойки у 1907р. на садибі М.М.Петровського – виявлено залишки кам'яного палацу X-XI ст., оздобленого фресками і мозаїками, давньоруські ремісничі майстерні, багато різноманітних, часто надзвичайно художніх виробів. Результати розкопок привабили вчених. Для ознайомлення з ними прибули учасники 14-го археологічного з'їзду, що відбувався тоді у Чернігові. Старокиївську гору назвали "руським капітолієм", її розкопки порівнювали з розкопками римського форуму. Вони визнали заслуги В.В. Хвойки, якому було винесено подяку. В.В. Хвойка планував, щоб держава придбала садибу М.М. Петровського, продовжити там розкопки та археологічна комісія, до цього часу байдужа до розкопок, відхилила кандидатуру В.В.Хвойки. Сюди були прислані Б.Фармаковський і архітектор Д. Мілєєв. Дуже переживаючи через це, В.В.Хвойка на кошти Б.І.Ханенка лише у 1908 р. продовжив розкопки. З особливих знахідок на садибі М. Петровського слід відзначити запрестольний хрест (рис.7).

Він залізний, покритий посрібленими бронзовими платівками. На кінцях лопатей були медальйони, на яких збереглися залишки візерунків, виконаних зерню, на перехресті — круглий медальйон з погрудним рельєфним зображенням св. мученика Федора. Хрест знаходився в колекції Б.І.Ханенка. У 1915 р. предмет потрапив на виставку церковної старовини в музеї барона

Штіглиця в Петербурзі[15]. Під час останньої війни експонат побував в евакуації, але повернувся додому, і зараз після реставрації є прикрасою експозиції, а часом і виставок.

В останні роки життя В.В. Хвойка досліджував давньоруське місто Білгородку (сучасне м.Білгород Києво-Святошинського району), де вивчав давньоруські укріплення, два храми, цивільні будівлі. Непересічними творами мистецтва є знайдені там різнокольорові полив'яні плитки, фресковий розпис, срібні та бронзові культові речі – енколпіони, натільні хрести, підсвічники, вислі печатки, тощо.

Таким є дуже короткий перелік зразків ювелірного мистецтва із зібрання В.В. Хвойка.

Вікентій В'ячеславович дуже любив Київ, який став його другою батьківщиною. В листах до родичів весь час він пише про свої знахідки. Так, вже в листі за 1894 р. він повідомляє батька про знахідки на Кирилівській стоянці[16]. Хвойка мріяв, щоб знайдені ним речі дістались дорогому і любимому ним місту Києву. Більшість предметів з його зібрання зберігається й експонується в Національному музеї історії України. З ними знайомляться вчені не лише нашої країни, а й зарубіжні. Деякі експонати мандрують по закордонних виставках. Кияни шанують пам'ять про Вікентія В'ячеславовича Хвойку.

[1] Науковий архів Інституту археології НАН України. – Ф.2.

[2] Шовкопляс Г.М. Вікентій В'ячеславович Хвойка – видатний український археолог (до 150- річчя з дня народження)//Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію. Тем. з наукових праць, - К., 2000 р.

[3] V.V.Chvojka. Prukopnik Ukrajinske archeologie//Acta Musei Reginaehradecensis S.B.: Scientiae sociales. IX – 1965. – C.127-150.

[4*] Висловлюю щиру подяку Ю.В. Болтрику за це повідомлення

Хвойка В.В. Каменный век Среднего Приднепровья//Труды XI Всероссийского археологического съезда в Киеве 1899. – М.,1901. – Т.1; Шовкопляс І.Г. Мистецтво палеоліту// Історія українського мистецтва в шести томах. – Т.1. – К.,1966. – С.26, іл. 6.

[5] Архив Ленинградского отделения Института истории материальной культуры. –199/1896.

[6] Ханенко Б.И. и В.Н. Древности Приднепровья. – Вып.2. – К.,1899. – С.14.

[7] Коршенко С.В. Карта поширення пам'яток культури полів поховань. – НА ІА НАН України.

[8] Петров В.П. Зарубинецкий могильник //МИА. – № 70. – М.,1955; його ж Черняховский могильник// МИА. - № 116. – М.,1964.

[9] Брайчевский М.Ю. Новые находки VII-VIII вв. н.э. на Пастырском городище// КСИА АН УССР. – К.,1960- Вып.10; Брайчевская А.Т. Кузница на Пастырском городище//КСИА АН УССР. – Вып.9.

[10] Приходнюк О.М. Пастирське городище (столітній ювілей археологічних досліджень)//100 років НМІУ. Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті. – К.,1999.

[11] Хвойка В. Раскопки могильника при с.Броварки Гадячского уезда Полтавской губ.//Древности ТМАО. – Т.20. – Вып.2.

[12] Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К.,1917. – С.40. рис.39.

[13] Кондаков Н. Русские клады. Исследование древностей Великокняжеского периода. – СПб., 1896. – Т.1. – С.144; рис.92-94.

[14] Корзухина Г.Ф. Киевские ювелиры накануне монгольского завоевания //СА. –XIV. – М.-Л.,1950.

[15] Макаренко Н. Выставка церковной старины в Музее барона Штиглица //Старые годы, июль-август 1915.- С.14-81.

[16] V.V. Chvojka. Prukopnik Ukrajinske archeologie//Acta Musei Reginaehradecensis S.B.: Scientiae sociales. IX – 1965. – C.127-150.